

Sebestény Sándor

Zord idők a Felvidéken és Erdélyben 1918-ban

**Dark Times in the Uplands
and in Transylvania, 1918**

Összefoglalás

Magyarországon a zord idők folytatódtak 1918. október 31-e, a Magyar Nemzeti Tanács megalakulása után is. A Károlyi Mihály által vezetett „őszirózsás forradalom” kormányának első honvédelmi minisztere, Linder Béla (volt tűzér törzskari ezredes) hírhedt programadó beszédében – a hon védelmét félresöpörve – meggondolatlanul kijelentette: „Nem kell hadsereg többé! Soha többé nem akarok katonát látni!” Helyette nemzetőrséget akart szervezni azzal a céllal, mely képes „ezredéves hazánkat, a sokat szenvedett népet és ennek jólétét mindennemű rabló és csöcselék garázdálkodásától megóvni”. Tíz napig volt hivatalában, ezalatt katonailag védhetetlenné vált hazánk: lefegyvereztek legalább 1 200 000 harcedzett honvédet és közös hadseregbeli katonát.¹ Az őt követő Bartha Albert miniszter (november 9. és december 12. között) szakított elődje pacifista politikájával, és megkezdte a honi haderő újjászervezését: az ország számára engedélyezett létszámnak megfelelően 1918. november végére mintegy 30 ezer főt sikerült besoroztatni. Jelen tanulmány Erdély 1. világháború utáni történetével foglalkozik.

Summary

Harsh times continued in Hungary after 31 October 1918, the foundation of the Hungarian National Council. In his infamous programme speech, Béla Linder, the first defence minister of the government established during the “Aster Revolution” led by

DR. SEBESTÉNY SÁNDOR, történész, ny. országgyűlési szakfőtanácsos, főiskolai docens (historicusdr@gmail.com).

Mihály Károlyi, unwisely declared: “We do not need an army any more! I do not want to see a single soldier again!” Instead, he wanted to organise militia to defend “our thousand-year old country, our people who have suffered a lot and from the ravage of all kinds of robbers and rabble”. Linder was in office only for ten days, but within this short time managed to completely render the country completely defenceless: he mobilised 1,200,000 battle-hardened soldiers from the Hungarian and the Common Austro-Hungarian Armies. His successor, Albert Bartha started reorganisation and by the end of November 1918, approximately 30 thousand people had been enlisted in accordance with the headcount authorised for Hungary.

ELŐSZÓ

Az 1867-es kiegyezés következtében létrejött Osztrák–Magyar Monarchia 1918 őszén végnapjait élte. A hadszínterekről, sokszor alakulataiktól elszakadva özönlöttek hazafelé a közös hadsereg és a magyar királyi honvédség katonái. E válsághangulatot hűen tükrözte az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó közös külügyminiszterének, ifj. gróf Andrássy Gyulának válaszelevele, melyet 1918. október 27-én intézett Thomas Woodrow Wilsonhoz, az Amerikai Egyesült Államok elnökéhez. Ebben egyértelműen utalt a monarchia államvezetésének elhatározására, hogy kész megkötni a fegyverszüneti egyezményt a szövetséges antanthatalmakkal. A levél a kettős monarchia népszerűségének sokszínűségére utalva azt is kilátásba helyezte, hogy a wilsoni elvek szellemében fogják biztosítani a nemzetek és nemzetiségek számára az önrendelkezési jog gyakorlását. A levél háttérében a kettős monarchia föderalista átalakításának koncepciója állt, melyet I. (IV.) Károly osztrák császár és magyar király 1918. október 18-án Bécsben, kiáltványban hozott nyilvánosságra. Ebben szerepelt az a felhívás, hogy az államalkotó népek és nemzetiségek alakítsák meg nemzeti tanácsaikat.² Az uralkodó e kiáltványa a magyar történeti alkotmány értelmében Magyarországra jogilag ugyan nem vonatkozott, de a tényleges helyzet az volt, hogy az országban a nemzetiségek centrifugális törekvései, az elszakadást kívánók aknamunkája egyre erőteljesebb volt. A napi események hamar túllépték az uralkodói manifesztumban megfogalmazott kereteket: gróf Tisza István beismerése a magyar képviselőházban a központi hatalmak vereségéről 1918. október 17-én, a hazai közvélemény előtt is sokkhatásszerűen tette világossá, hogy a radikális politikai változások elkerülhetetlenek.

Szinte ezzel egyidejűleg valamennyi hazai nemzetiség emigrációban élő politikusai fokozták manőverezési akcióikat. A Magyarország iránt mindenkor oly lojális rutén testvéreinknek az USA-ban élő képviselői, a Ruszinok Amerikai Néptanácsának küldöttsége egyenesen Wilson elnöktől kért meghallgatást. Erre 1918. október 21–22-én sor is került, a megbeszélés informális jellegű volt csupán. Ezután Gregory Zhatkovych ügyvéd (korábban a General Motors jogtanácsosa) irányításával a ruszin Néptanács 1918. október 23-án belépett s ezáltal tagja lett a Közép-európai Demokratikus Szövetségnek (Mid-European Democratic Union). Ennek elnöke Thomas G. Masaryk volt,

aki mindent elkövetett Magyarország szétदारabolásáért, és később becsapta rutén testvéreinket is. (Zhatkovych a csehszlovák uralom alatt Kárpátalja első kormányzója lett, majd visszament az USA-ba, de a 2. világháború alatt ismét kollaborált az emigráns csehszlovák ideiglenes kormánnyal.)

Betetőzte az 1. világháború végén kialakult zilált politikai válságfolyamatot I. Károly osztrák császár 1918. november 11-én kibocsátott „nevezetes” Schönbrunni nyilatkozata, melyben lemondott az osztrák császári jogok gyakorlásáról. Két nappal később IV. Károly már magyar királyként jelentette be az 1918. november 13-án kiadott ún. Eckartsau nyilatkozatában, hogy uralkodói jogainak gyakorlását hazánkban is felfüggeszti. A király proklamációja így fogalmazott: „...minden részvételtől az államügyek vitelében visszavonulok, és már eleve elismerem azt a döntést, mely Magyarország jövődő államformáját megállapítja”. E nyilatkozat sem volt a magyar alkotmányos előírások szerint jogszerű, hiányzott róla az illetékes magyar miniszter ellenjegyzése, illetve az Országgyűlés mindkét házának beleegyező nyilatkozata, de a rendkívüli helyzettel magyarázható a döntés.

Magyarországon a hatalmat átvevő Magyar Nemzeti Tanácsot 1918. október 24-én alakította meg a Károlyi Mihály vezette Függetlenségi és 48-as Párt, az Országos Polgári Radikális Párt és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt. Szinte az első naptól szembe kerültek a szerteágazó megoldatlan nemzetiségi kérdéssel.

Hazánkban a szlovákok léptek kezdeményező gyorsasággal: a Szlovák Nemzeti Tanács Turócszentmártonban már 1918. október 26-án létrejött. S amikor 1918. október 28-án Prágában a Cseh Nemzeti Tanács deklarálta a csehszlovák állam megalakítását, a szlovákok október 30-án sietve bejelentették csatlakozásukat. Ez persze már korábban egyeztetett lépés volt, hiszen Csehszlovákia mint államalakulat megalakítását jól előkészítette az 1918. október 14-én Genfben megalakult – párizsi székhelyű – cseh emigráns kormány. Az első csehszlovák nemzetgyűlés 1918. november 14-én ült össze, ezen a cseh és szlovák pártok delegátusai kimondták a Habsburg–Lotaringiai-ház detronizálását, és kikiáltották a köztársaságot. A Csehszlovák Köztársaság első, a parlament által megválasztott elnöke Thomas G. Masaryk lett. A kormányfői tisztséget Karel Kramář kapta, míg a külügyminiszteri tárca birtokosa Edvard (Eduard) Beneš lett. A változékony politikai viszonyok miatt a nemzetgyűlési választásokat elhalasztották, így a csehszlovák alkotmányt csak 1924-ben hagyta jóvá a nemzetgyűlés.

A csehszlovák állam határainak megállapítása a széles körű alkudozások miatt elhúzódott, ezért Masaryk csak 1918 decemberében, a csehszlovák ideiglenes demarkációs vonalak kijelölése után tért vissza Prágába, Beneš pedig csak 1919 tavaszán követte. Ekkor már körvonalazódott a később deklarált döntés, Csehszlovákia megkapja egész Észak-Magyarországot és Kárpátalját. A cseh katonai egységek – három tartományukból – már 1918 őszén benyomultak hazánk északi régiójába: Zsolna, Ruttka, Nagyszombat és Malacka térségébe. Jellemző, hogy ezzel mit sem törődve az illetékes antantparancsnokság a magyar kormányt szólította fel – területileg pontosan körül nem határolt módon – hazánk északi területrészeinek kiűrtésére. S miután csapataink kivonultak a térségből, 1918. december 12-én kikiáltották Kassán a Szlovák Köztársaságot, melyet aztán maguk a csehek tiportak el. Ez a bábállami kísérlet múló epizódnak

bizonyult, a fergetegben bevonuló, antantisztek vezényelte cseh legionáriusok véres harcban egyszerűen felszámolták. Így biztosították, hogy a kiszemelt terület betagozható legyen az általuk kigondolt cseh–szlovák államba.³

Az is kikristályosodott, hogy Románia annektálhatja Erdélyt, a Partiumot, a Tiszántúl keleti szegélyét és a Bánát keleti felét is. A horvát nemzetgyűlés pedig Zágrábban 1918. október 29-én kinyilvánította Horvátország függetlenségét és csatlakozását egy új délszláv államhoz. Hivatalosan 1918. december 1-jén került kikiáltásra a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca), mely 1929. október 3-ig szerepelt e néven. A szlavón részek mellett a Bánát nyugati fele, sőt a Bácska nagyobb része is bekebelezésre került.

A győztesekkel kollaboráló közép-európai politikusok további területi igényekkel is előálltak: Csehszlovákiát össze akarták kötni az Adria térségével, mindezt egy Nyugat-Dunántúlon áthaladó korridor létesítésével. A csehszlovákok a salgótarjáni szénmedencét, továbbá Vác, Miskolc és a Bodroghöz átcsatolását is szorgalmazták. A románok az 1916-os bukaresti szerződés minden pontjához mereven ragaszkodva követelték a román–magyar államhatár kialakítását, de szorgalmazták a Szeged, Orosháza és Debrecen környékének és a Partium jó részének annektálását is. Itt érdemes megemlíteni, hogy Ausztriában a morvaországi születésű Karl Renner vezetésével szocialista jellegű rezsim jött létre. Az Osztrák Köztársaság első államkancellárja 1918. november 12-től Renner lett, s irányításával már 1918. november közepén igényt jelentettek be a nyugat-magyarországi Őrvidékre (mai szóval Burgenlandra), amit később a győztes antant teljesített.⁴

Ilyen politikai törekvések közepette nem tanulság nélküli felvillantani, hogy 1918 őszén miként vélekedett Felső-Magyarország és Erdély lakossága jövő sorsuk kilátásairól. Mennyire ellentmondásos kép alakult ki a nemzeti kérdés kezelését illetően a politikai szerephez jutó, internacionalista alapállású szociáldemokraták soraiban. (Ez később, a Sopron hovartartozásáról szóló 1921. decemberi népszavazás kapcsán is kitűnt, amikor a helyi szociáldemokraták plakátjaikon az Ausztriához való csatlakozásra buzdítottak!)

KÁRPÁTALJÁRÓL JELENTETTÉK

Máramaros vármegye törvényhatósági bizottsága 1918. október 21-én rendkívüli közgyűlést tartott Máramarosszigeten. Ezen dr. Stefán Ágost rahói ügyvéd képviselői indítványt terjesztett elő, amelyben így fogalmazott: „...a közeli hetekben az Ausztriában élő [Galíciára utalás] ukrájnok [ukránok] nyíltan fejezték ki azon akarataikat, hogy a magyarországi ruthének lakta magyar területek hasítottassanak ki a Magyar Szent Korona országaiból, és csatoltassanak Ukrajnához.” Erre válaszul a vármegye törvényhatósági bizottsága jelentse ki, javasolta az előterjesztő, hogy „a legerélyesebben tiltakozik Magyarország területi integritása ellen intézett eme támadás miatt”. Egyben kéri a megyegyűlés tagjait, határozottan álljanak ki a hazánkban élő „ruthén ajkú honpolgárok” mellett. Igazán szép fogalmazásban jelentette ki: „...a ruthéneket, Rákóczi katonáinak ivadékait a közös történelmi múlt és tradition [tradíción], rokoni

köteléken kívül a jó és balsorsban kifejlődött és megedződött testvéri szeretet fűzi össze a magyarsággal, elszakíthatatlan kapcsolatokkal.” Az indítványt a vármegye közgyűlésének tagjai határozat formájában azonnal elfogadták, és felterjesztették Wekerle Sándor miniszterelnökhöz.⁵

Ennek közvetlen politikai következménye akkor nem lett, mert hamarosan kormányfőváltás következett be Budapesten. Wekerle Sándor ugyanis 1917. augusztus 20-tól már harmadszor volt magyar miniszterelnök, de most végleg megvált tisztségétől. Wekerle 1918. október 30-án délelőtt 10 órakor búcsúzott el a legfőbb kormányhivatal tisztviselőitől. Tőle a miniszterelnökség vezetését futaki gróf Hadik János vette át, az egykori hivatásos huszár főhadnagy. Neki már kormányának összeállítására sem volt ideje, mert közben 1918. október 31-én győzött az „őszirózsás” *forradalom*. Hadik, „a közzététel nélkül kinevezett, de esküt nem tett miniszterelnök” csupán 17 órán át gyakorolta hivatali jogkörét, október 31-én, hajnali 3 órakor lemondott. Ezután József főherceg, a királyt teljhatalommal helyettesítő kormányzó mint „homo regius” – az uralkodó IV. Károly király jóváhagyásával – gróf Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnöknek. Károlyi tehát 1918. október 31-én lett Hadik utódja a miniszterelnöki székben, kormányának tagjai viszont a Wekerle-kormány minisztereit követték hivatalaikban. Gyakorlatilag ekkor került leváltásra Wekerle Sándor is belügyminiszteri pozíciójából.

Nem sokkal Károlyi Mihály gróf hivatalba lépését követően Bereg vármegye központjából, Beregszászról érkezett meg egy figyelemre méltó állásfoglalás a magyar fővárosba. Az előbb idézett máramarosi állásfoglalással teljesen rokon tartalmú volt. Ebben a beregiek beszámoltak a miniszterelnökségnek az 1918. november 6-i megyei közgyűlésükről, melyen napirendre került a helyi ruszinok hazafias kiáltványa. Ez egyértelműen megerősítette, hogy a számarányukat tekintve is jelentős lélekszámú ruszin nemzeti kisebbség mennyire lojális Magyarországhoz. A vármegye összlakossága 1900-ban 208 679 személy volt, ebből 95 398 (45,7%) ruszin, míg 93 198 (44,7%) magyar nemzetiségű volt, de 18 639 (8,9%) német is élt a megyében. A közgyűlésen ismertetett kiáltványban a ruszinok így írtak: „...kijelentjük, hogy az ukránok, a galícizai ruthének azon törekvése ellen, hogy minket Magyarországtól elszakítva Galícziához, jobban mondva egy létesítendő ukrán államhoz csatoljanak – a leghatározottabban tiltakozunk”.⁶

S az sem feledhető, hogy ezt követően, 1918. november 9-én Ungváron létrejött a 35 tagú ruszin ráda (néptanács), amelynek tagjai Magyarország területi sérthetlenségének elvét továbbra is vallották. S nem maradtak el a gyakorlati lépések sem: 1918. november 19-én ruszin küldöttség kereste fel Jászi Oszkárt, a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott minisztert, budapesti hivatalában. Átadtak neki egy emlékiratot, amelyben kérték, hogy „a kultuszminisztériumban állítsanak fel egy ruthén ügyosztályt és a budapesti Tudományegyetemen egy ruthén tanszéket”. Jászi egyetértett a kéréssel, és átíratához, melyet a Vallás- és Közoktatási Minisztériumhoz intézett, hozzáfűzte: „a legmelegebben pártolom”.⁷ A Kultuszminisztérium illetékes humánpolitikai személyügyi osztálya 1918. december 5-én már meg is tette személyi javaslatát. A létesítésre kerülő ruszin ügyosztály élére, osztályta-

nácsoosi rangban dr. Sztripszky Hiador okleveles középiskolai tanárt, a Magyar Nemzeti Múzeum „őrét” javasolta kinevezni. Az előterjesztésre 1918. december 9-én már meg is érkezett a jóváhagyás: Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter aláírta a kinevezéseket. Sztripszky a Tanácsköztársaság alatt is ott maradt a ruszin népbiztosságon, a Miniszterelnöki Hivataltól csak 1922-ben nyugdíjazták. A ruszin delegáció másik felvételére is pozitív lépés történt; a Pázmány Péter Tudományegyetemen felállítottak egy ruszin tanszéket, és élére tanszékvezetőnek dr. Bonkáló Sándor egyetemi magántanárt nevezték ki, aki 1924-ig, a tanszék megszüntetéséig folytatta az oktató-nevelő munkát.

A magyar kormányzat a jelentős számú ruszin lakos által lakott „északkeleti-felvidékkel” kapcsolatban több rendezési tervet is előterjesztett, melyek személyi feltételeit is megteremtette. A Károlyi-kormány 1918. december 1-jén Szabó Oresztet kinevezte a hazai ruszinokhoz rendelt kormánybiztosnak, mint indokolták, „a magyarországi rutén nemzet önrendelkezési joga gyakorlásának előkészítésére”. Ő járatos volt kormányzati ügyekben, hiszen korábban Ung megye kormánybiztosa és belügyminisztériumi osztálytanácsos volt.

A törvényi szabályozás sem késlekedett: az Országos Törvénytárban 1918. december 25-én kihirdetésre került az 1918. évi X. néptörvény, *A Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról* címmel.⁸ Ez kimondta: „A Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzetet saját beligazgatásának, igazságszolgáltatásának, közművelődésének, vallása gyakorlatának és nyelve használatának körében mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben teljes önrendelkezési jog illet meg.” A Magyar Népköztársasággal közös ügyek: „külügy, hadügy, pénzügy, állampolgárság, magánjogi és büntetőjogi törvényhozás, továbbá a gazdasági, a közlekedési és szociálpolitikát érintő ügyek.” A 2. § szerint: „Ruszka Krajna határait a nemzetközi békeértekezlet végleges döntéséig ideiglenesen a Magyar Népköztársaság és Ruszka Krajna küldötteiből álló vegyes bizottság állapítja meg.” Az autonóm terület (kormányzóság) központja Munkács lett. A Budapesten székelő Ruszka Krajna minisztérium élére 1918. december 29-én a miniszterrel előléptetett Szabó Oreszt került. A kinevezett kormányzó tisztségét Avgusztin Stefán kapta.

Már Berinkey Dénes miniszterelnök kormányzása alatt történt, hogy Szabó Oreszt 1919. március 4-én elrendelte a tartományi választást Ruszka Krajnában. Ennek eredményeképpen alakult meg 1919. április 8-án, Munkácson a tartománygyűlés, melynek legfelsőbb állami ellenőrző szerve Ruszka Krajna kormánytanácsa lett. Mindkettő azonban rövid életűnek bizonyult: a tartománygyűlés második ülésére 1919. április 17-én került sor, melyet demonstratív céllal a munkácsi városi direktórium karhatalommal feloszlattott.⁹

DR. RAFFAY SÁNDOR ÁG. EVANGÉLIKUS PÜSPÖK LEVELE ZÓLYOMBÓL

A trianoni békediktátum döntése következtében Bereg vármegye átkerült Csehszlovákiához, hasonlóképpen Zólyom vármegye is. Az utóbbi még az első bécsi döntés után sem térhetett vissza az anyaországhoz. Itt a lakosság többségében szlovák volt: az

1910-es népszámlálás szerint az összeírt 133 700 személy közül 113 294-en (84,74%) vallották magukat szlováknak, míg 16 509-en (12,35%) voltak magyarok.

Nem tanultság nélküli e szlovák többségű megye székhelyéről, Zólyom rendezett tanácsú városból 1918. november 24-én keltezett levele nagytiszteletű dr. Raffay Sándor ág. evangélikus püspök úrnak. Levelét Budapestre, a magyar miniszterelnökségre címezte. Pontos helyzetjelentésben számolt be a térség politikai viszonyairól: „Zólyom és környéke hangulatán ma a Magyar Nemzeti Tanács uralkodik. E tanácsban a pánzlávok vezetői is benne vannak. A tanács elnöke Licskó Samu evangélikus lelkész, akit a vasúti alkalmazottakból alakult szocialisták erőszakoltak az elnökségre. A helyzet ura tehát ma Licskó. Végtelenül megnehezíti azonban az ő hatását az a körülmény, hogy az itteni szociáldemokraták még mindig az általános és nem a nemzeti jelszavakat hangoztatják. Színmagyar emberek is csupa régi jelszavak rabságában akaratlanul is erősítik a nemzetiségek álláspontját, mikor nyíltan hangoztatják, hogy nekik mindegy, akármiféle országba tartozzanak is, csak a munkabér, a jólét stb. biztosítsa az ember megelégedését”. E felfogás ellensúlyozására kéri a püspök a magyar kormányt, hogy sürgősen küldjön ki „tótul jól tudó” agitatív erejű hivatalnokokat, akik „a szocialistákat a nemzeti alapra vezetnék, s az ország integritásának gondolatát velük elfogadtatnák”.¹⁰ Eklatáns példája e levél annak, hogy mennyi tévhit keringett e tájon, nem csoda, hogy a püspök úr jó szándékú nemzeti céljai eredménytelenek bizonyultak.

ERDÉLYI HELYZETJELENTÉSEK

Nem volt vigasztalóbb a helyzet Erdélyben sem, ez derül ki dr. Eöttevényi Olivér főispánnak az erdélyi Lugosról 1918. november 6-án keltezett feljegyzéséből. Krassó-Szörény vármegye köztiszteletben álló kitűnő főispánja így írt: „A zavargások sok helyütt oly mértéket öltöttek, hogy a hatóságok velük szemben tehetetlenek voltak, és néhány helyről a főszołgabírák, még többről pedig a közjegyzők menekülni voltak kénytelenek, hogy életüket megmenthessék.” Majd utalt arra, hogy a „fékevesztett tömeg, amely eleinte csak az állomáshelyéről elbocsátott fegyveres katonákból állott, lassanként az otthonlevő népet is a maga céljainak nyerte meg”. Nemcsak a hatósági helyiségeket tették „pusztítás tárgyává”, hanem minden olyan tényező ellen fordultak, amelyben „vagyonni jóléte miatt ellenségét látta”. Részletezte a hazardírozásokat, a tömeg „a falukban lévő úri házakat és üzleteket kifosztotta, a marhákat elkergette”. Nem lehet azt állítani – derülnek ki soraiból –, hogy „ennek valamelyik nemzet ellen irányuló éle volna, amennyiben tisztán román községekben is történtek fosztogatások”. A helyzet rendezésére azt javasolta, hogy mivel karhatalom nem áll rendelkezésre, ezért szerinte „arra kell törekednünk, hogy maga a polgárság álljon össze és szervezkedjék polgár-, ill. nemzetőrsegekbe”. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a megye lakosságának háromnegyed része román, és „már megindult olyan mozgalom, mely szerint határozott román nemzeti színezettel szervezzenek milíciászerű katonaságot”. Ez utóbbi a magyarság és németség körében „aggodalmat keltett”, attól tartanak, hogy ellenük irányul. A Lugoson nemrég alakult nemzetőrsegségnek kevés tagja van, a románok nem léptek be abba – rögzítette az addigi helyzetet a rendkívül gyakorlott és nemzethű főispán.¹¹

Arról is beszámolt, hogy összehívott egy tanácskozást a nemzetiségek vezetőinek részvételével. Ezen a legmarkánsabb véleményt dr. Braniste Valér (Valer Braniste), a *Drapelul* című lap (1901 és 1920 között jelent meg) szerkesztője fejtette ki, aki kijelentette, „az itteni románságot csupán oly jelszóval lehet aktivitásra bírni, amely az ő nemzeti önérzetét szolgálja”. A főispán szerint hasonló szellemben és felfogásban tevékenykedik az a karhatalmi zászlóalj is, melyet a forradalmi mozgalom első napjaiban feloszlattott lugosi 8. honvéd gyalogezred után alakítottak meg. Ennek parancsnoka Dobó Rémusz őrnagy, „tisztjei és legénysége is román, ez a zászlóalj román nemzeti színű lobogót és ugyanilyen színű kokárdát használ”. A helyi román vezetők abban bíznak – tájékoztatott a főispán –, hogy ha megnyílik annak lehetősége, hogy a románság soraiból az egész megyében toborozhatnak e zászlóalj számára, akkor „a milícia rendkívül meg fog erősödni, míg magyar nemzeti alapon ez az akció meddőnek ígérkezik”. Aziránt is „kételyüket fejezték ki, hogy a nemzetőrök részére előírt román eskü a román jelentkezőktől kivehető lesz-e?” A főispán a dilemmát így összegezte: „Az eddigi rendeletek szerint nemzetőrséget kell szervezni, ámde ez Krassó-Szörény megyében és különösen annak székhelyén, Lugoson az említett okok miatt egységesen nem vihető keresztül. Viszont arra, hogy tisztán román nemzeti alapon létesüljön a karhatalmi egység, szintén nincs utasítás. A hozzánk közel fekvő Temesvárott lejátszódtott és eleinte külön köztársaság-irányzatot szolgáló események, amelynél a magyar, a sváb, a román és a szerb külön-külön tanácsot alakított, és külön nemzeti jelvényt választott, megyém lakosságára nagy hatással volt” – összegezte tárgyilagos jelentését. Dr. Eötvényi Olivér főispán arról se feledkezett meg, hogy jelentse, a formálódó román álláspontot dr. Pop Csicsó István, a Román Nemzeti Tanács elnöke népgyűlések keretében több helyen kifejtette, legutóbb 1918. november 9-én, Aradon.

Ehhez hozzátehetjük, hogy az sem volt véletlennek tekinthető, hogy a Román Királyság uralkodója, I. Ferdinánd király éppen 1918. november 10-én rendelte el a főparancsnoksága alatt álló román haderő mozgósítását, készülve az erdélyi betörésre. Sőt, a román király hamarosan ultimátumot intézett August von Mackensen tábornokhoz, az Erdélyen átvonuló német csapatok főparancsnokához, amelyben felszólította Erdély gyors kiürítésére, határnapul 1918. december 1-jét megszabva. Ezt már csak „betetőzte” a Károlyi-éra hatóságainak ügybuzgalma Budapesten, amikor az antant óhajának engedelmeskedve, a fővároson át hazatérőben lévő Mackensen tábornagyot, a Balkán-hadsereg parancsnokát a magyar kormány utasítására letartóztatták és kiszolgáltatták az angoloknak. Arról már könnyen megfeledeztek a hangadók, hogy a német seregetest Erdély I. világháború alatti felszabadításában, a román betörés visszaverésében milyen fontos szerepet játszott, és a magyar-székely lakosság körében népszerűségnek örvendett. Ekkortájt gyakran a hideg fejjel meghozott politikai kényszerlépések sorozata zajlott.

A hatalmi viszonyok konszolidációja terén magyar részről más hibás lépések is történtek. Dr. Vincze Sándor népbiztos – valószínűleg Aradról – táviratban közölte a magyar miniszterelnökséggel 1918. november 4-én, hogy a Román Nemzeti Tanács elfogadta „a bel béke biztosítása” tekintetében tett javaslatukat.¹² Ez azt jelentette, hogy döntés született arról, a román, szász és magyar nemzeti tanácsok megalakítják saját

katonai tanácsaikat. Az egységes „parancsnoklás” biztosítása érdekében Siegler Konrád gyalogsági tábornokra bízták az irányítást és a koordinálást. A román legénységet román, a szász legénységet szász tisztek fogják vezetni – jelentette Vincze. A gyakorlatban azonban hamar kiderült, ebből ütőképes fegyveres erő nem lesz, a románok nem engednek. Az elképzelés ugyanúgy idejét múlta, mint az ún. önálló Székely Köztársaság terve.

Az utóbbi próbálkozás annak feltételezésén nyugodott, hogy a Wilson-féle önrendelkezési jog alapján e köztársaságra nem vonatkozna a belgrádi egyezmény, így a Székelyföld antantmegszállás alá nem esne. Az alapkoncepció német–székely összefogáson nyugodott, a katonai támaszt August von Mackensen 170 ezer fős német serege adta volna. Mackensen német császári tábornagy, aki Románia katonai kormányzója volt a háború végéig, s ismerte az óromániai viszonyokat, azonban vonakodott: állami garanciát és deklarációt kért, amelyek mind elmaradtak.

Így bizonyultak sikertelennek a jó szándékú önzetlen erőfeszítések is. Gróf Bánffy Miklós (1873–1950), a kiváló felkészültségű erdélyi politikus – 1906 és 1909 között Kolozs vármegye főispánja – felajánlotta közvetítői szolgálatát a magyar kormánynak. Jászi Oszkár 1918. november 5-én keltezett, „nyílt ajánló levelében” erről így rendelkezett: „E sorok átadója, gróf Bánffy Miklós úr felajánlotta szíves készségét a kormánynak arra nézve, hogy a nemzeti tanács ismert nemzetiségi programja érdekében az erdélyi magyarság körében propagandát indít, és a közvéleményt előkészíti a következő nagy átalakulásokra. Felhívom mindazokat a hatóságokat, egyesületeket és egyéneket, amelyekhez vagy akikhez gróf Bánffy Miklós úr fordulni fog, hogy őt közhasznú tevékenységében hatékonyan támogatni szíveskedjenek.”¹³ (Bánffy gróf 1921. április 14. és 1922. december 19. között Bethlen István kormányában külügyminiszteri tisztséget töltött be, majd visszatért Erdélybe.)

A miniszteri ajánlás kiadásakor már létezett az 1918. november 1-jén Kolozsvárott megalakult Erdélyi Nemzeti Tanács (Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Bizottsága), mely az 1918-as polgári demokratikus forradalom erdélyi hatalmi szerve szerepét volt hivatva betölteni. Elnöke a függetlenségi párti Apáthy István lett, míg egyik alelnökének a polgári radikális Janovics Jenőt, a másiknak a szociáldemokrata Vincze Sándort nevezték ki. Bánffy Miklósnak szerepe volt az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács megalakításában, aktívan bekapcsolódott az egyes akciókba, s nem rajta múlt a nemzetközi politikai alkuk következményeként kialakult gyászos döntés Erdély vonatkozásában.

Eöttevényi Olivér, Krassó-Szörény vármegye főispánja 1918. november 8-án munkatársai újabb erőfeszítéséről számolt be Budapestre küldött jelentésében. Eszerint Issekutz Aurél alispán november 7-re értekezletre hívta össze a helyi hangadó román politikusokat. Ezen megjelent dr. Frentiu Traján Valér lugosi görög kat. román püspök, dr. Braniște Valér lapszerkesztő, dr. Jakabffy Elemér és Nikolits Dániel országgyűlési képviselők, de megtisztelte jelenlétével a tanácskozást a főispán is. A megbeszélésen kiderült, a román vezetők egyértelmű elzárkózást mutattak a helyi államügyek rendezésébe való bekapcsolódást illetően, és kijelentették: „A Krassó-Szörény megyei románság a közigazgatásban aktív részt venni nem kíván, s így nem óhajt oly vegyes bizottságban sem szerepelni, amely a közigazgatás bárminő irányítására vagy a közha-

talom kezelésére volna hivatva”. Határozott álláspontjuk, hogy „ez a vármegye, amely túlnyomórészt románsággal van lakva, a Wilson-féle pontok alapján eo ipso [magától értetődően] az ő közigazgatásuk alá fog kerülni.” Arról nem kívánnak vitát folytatni – jelentette a főispán –, hogy a román közigazgatás a „teljes autonómia” alapján lesz-e biztosítva, vagy „egyéb módon”. E kérdésben – jelentették ki a román vezetők – „egyedül a békekonferencia fog dönteni”. Ezt követően a főispán idézte az összehangolt román álláspontot. A helyi politikában való román magatartást illetően „határozottan kijelentik”, a magyar hatóságokkal „együtműködést nem tartanak keresztülvihetőnek”. Álláspontjuk szerint az a felfogás, amelyet „a jelenlegi közigazgatási hatóságok foglalnak el, melyet az ez utóbbiak által letett hűségeskü csak megerősít, nem hozható összhangba a román nemzeti tanács felfogásával”.¹⁴

Ezt a felfogást képviselte a Román Nemzeti Tanács elnöke is, dr. Pop Csicsó István (Stefan C. Pop) elnök, aki Aradról irányította a kibontakozó román nacionalista lépéseket. Már a levegőben lógott a hír, hogy Erdély megszállására Traian Moşoiu dandártábornok vezetése alatt rövidesen elkezdődnek a hadműveletek. A román haderő katonái már 1918. november 10-én felderítést végeztek a határ menti székely községekben, s a hónap közepén a 7. román hadosztály – Traian Moşoiu tábornok parancsnoksága alatt – bevonult Borszékre.

Több helységbe még nem is érkeztek meg a román csapatok, de már kifüggesztették a román tábornok által jóváhagyott plakátot. Ez így szólította fel a helyi lakosokat: „Románok! Amióta a Kapos partján Gelu vajda hősi halált halt a betóduló barbár hódítókkal [vagyis a honfoglaló magyarok] vívott harcában, a szépséges Erdélyben idegen uralom helyezkedett el.”¹⁵ Az utalás arra vonatkozott, hogy a népmonda alapján már a római korban is létezett egy katonai tábor, azaz castrum Gyaluban. S ide épült az a várkastély, amelynek helyén eredetileg Gelu vajda vára állt, aki itt lett öngyilkos, miután Nagyesküllő mellett, az ún. Aranyos-dombon megadta magát a honfoglaló magyar Tőhötöm vezérnek.

Ettől nem maradt el történelemszemléletében a Gyulafehérvár és környéke román katonai tanácsának 1918. november 14-i felhívása sem, mely így mozgósított. „Derék román katonák! / Hogyha együtt leszünk / Nem lesz mitől félnünk, / Sem idegen fegyvertől / Sem szétvető gyűlölettől. / Fegyverbe! A békéért és a szabadságért! / Nyelvért, vallásért és a vagyonért! / A becsületért és igazságért.”¹⁶

Amikor e felhívás keleződött, már két nappal korábban, 1918. november 12-én – mint a marosvásárhelyi csendőrszárny beszámolójából kiderül – az első román csapatok du. egy óra körül hatoltak be a Gyergyótölgyesi-szoroson át Magyarország területére. Ugyancsak aznap tört be – egy százados parancsnoksága alatt – főként román határőrökből álló különítmény, amely elfoglalta Gyergyótölgyest, és továbbhaladt Gyergyóhollóig. (Ez utóbbi akcióról Inczedy Joksman Nándor, Csík vármegye alispánja tudósította a magyar miniszterelnökséget.)

A hadijog értelmében ezek önkényes katonai akciók voltak, hiszen az 1918. november 13-án megtörtént belgrádi katonai konvenció aláírása, azaz hatálybalépése előtt történtek. A románok csupán rövid ideig lassították le katonai akcióikat, november 13-tól 20-ig a román csapatok Felső-Moldvából az Erdélybe vezető négy fontos szorost

(Tölgyesi, Gyimes, Úz, Ojtoz) birtokba vették, s a szorosok térségében levő székely községeket elfoglalták és megszállták. A román különítmények a Tölgyesi-szoros kijáratát (Borszéket és Tölgyest), a Békás-szorost, a Gyimesi-szorosnál Gyimesbükköt és Gyimesközéplokot, az Úz-szoros kijáratánál Csíkszentmárton, valamint az Ojtozi-szorosnál található Sósmezőt és Bereket is megszállták.

Ennek fényénél mily tiszteletet érdemelnek azok az erdélyi magyarok és székelyek, akik ilyen körülmények között 1918. november 28-án, Marosvásárhelyen megtartották a Székely Nemzeti Gyűlést – közel ötezer résztvevővel –, s hitet tettek Magyarország területi integritása mellett.

A GYULAFEHÉRVÁRI HATÁROZATOK

Nevezetes nappá vált 1918. december 1-je a románok számára: Gyulafehérváron, a „vármezőn” tartott hivatalos nagygyűlésen – Gheorghe Pop de Băsești elnöklele mellett – 1228 küldött kimondta Erdély egyesülését a Román Királysággal. (Mindez román katonai biztosítás mellett történt!)

A gyulafehérvári határozatok I. pontja így fogalmaz: „Erdély, a Bánát és Magyarország összes románjainak meghatalmazott képviselői 1918. november 18. (december 1-jén) nemzetgyűlésbe gyűlve Gyulafehérvárt, kimondják a románoknak s az általuk lakott területeknek egyesülését Romániával. A nemzetgyűlés külön is kijelenti a román nemzet elidegeníthetetlen jogát a Maros, Tisza és Duna között elterülő egész Bánátra.”

A II. pont az unió kimondását kiegészíti a következő megállapítással: „A nemzetgyűlés az általános választói jog alapján választandó alkotmányozó gyűlés összeüléseiig, ideiglenes autonómiát tart fenn e területek lakosai számára.”

A III. pont az új államstruktúra alapelveit 6 pontban részletezi.

Az 1. pont szerint: „Teljes nemzeti szabadság az együtt lakó népek számára. Minden népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által. A törvényhozó testületekben és az ország kormányzásában való részvételre minden nép népességének számarányában nyer jogot.”

A 2. pont az egyházakról és felekezetekről szól: „Egyenlő jog és teljes felekezeti autonóm szabadság” illeti meg valamennyit.

A 3. pont szerint általános, közvetlen, egyenlő, titkos, „községenkénti, proporcionális [arányos] választói jog” illeti meg a 21. életévet elért honpolgárokat, a községi, megyei és törvényhozási képviselő-választásoknál.

A 4. pont demokratikus elvi fogalmazású: „Korlátlan sajtó, gyülekezési és egyesülési jog: minden emberi gondolat szabad terjesztésére.”

Az 5. pont radikális agrárreformot helyezett kilátásba. Első lépésként birtokösszeírást tartott szükségesnek, majd kilátásba helyezte a hitbizományok megszüntetését és a latifundiumok „szükség mértékében” történő csökkentését. A földműveseknek lehetővé kell tenni, hogy „maguknak legalábbis olyan nagyságú birtokot (szántót, legelőt, erdőt) szerezhessenek, amelyet családtagjaikkal együtt megművelhessenek”. Az agrárpolitika vezérfonala „egyfelől a szociális kiegyenlítés előmozdítása, másfelől a termelés fokozása”.

A 6. pont az ipari munkásság részére ugyanazokat a jogokat kívánta biztosítani, mint amelyeket „a legelőrehaladottabb nyugati ipari államokban” már törvénybe iktattak.

A határozatok IV. szakasza leszögezte: „A nemzetgyűlés kifejezi azt az óhaját, hogy a békekongresszus meg fogja valósítani a népek közösségét oly formán, hogy jogosság és szabadság legyen biztosítva nagy és kis nemzetek számára egyaránt, s jövőre ki legyen zárva a háború, mint a nemzetközi viszonyok rendezését szolgáló eszköz.”

A V. szakaszban a jelen nemzetgyűlés románjai „üdvözlük bukovinai testvéreiket, akik felszabadultak az Osztrák–Magyar Monarchia járma alól, s egyesültek a román anyaországgal”.

A határozat VI. szakaszában a nemzetgyűlés „szeretettel és lelkesedéssel üdvözlí” a monarchia leigázott nemzeteit; név szerint említi a cseh–szlovákokat, a jugoszlávokat, a lengyeleket és ruténeket.

A VII. szakaszban a nemzetgyűlés „alázattal hajlik meg azoknak a hős románoknak az emléke előtt, akik a háborúban vérüket ontották eszményünk megvalósításáért, halált halván a nemzet szabadságáért és egységéért”.

A VIII. szakaszban a nemzetgyűlés hálája még „csodálattal” is társul a szövetségesek iránt, „amelyek egy évtizedek óta háborúra készülő ellenség ellen folytatott nagyszerű és makacs küzdelmek árán, megmentették a civilizációt a barbarizmus körmei közül”.

Végül a gyulafehérvári határozatok IX. szakaszában a nemzetgyűlés kimondja egy román „nagy nemzeti tanács” megalakítását.¹⁷

A gyulafehérvári nagygyűlés résztvevői a határozatok megvalósítására egy Nagy Nemzeti Tanácsot (Marele Sfat Național) választottak, amely 1918. december 2-án átruházta jogait egy 15 tagból álló bizottságra. A terület igazgatását a Kormányzótanácsra (Consiliul Dirigent) bízta, mely Nagyszeben székhellyel, Iuliu Maniu elnökletével kezdte meg működését.

A Kormányzótanács hódoló táviratot, majd küldöttséget menesztett Bukarestbe: I. Ferdinánd király ünnepélyes keretek között fogadta a delegációt, és vette át 1918. december 10-én az egyesülést kimondó gyulafehérvári határozatokat. A román ortodox politikai szempontoknak megfelelően az uralkodó a gyulafehérvári határozatok teljes szövegének törvénybe iktatását viszont nem kezdeményezte. Helyette I. Ferdinánd törvényerejű rendelet kibocsátását rendelte el, amelybe kizárólag az került bele, hogy „az 1918. december 1-jén tartott gyulafehérvári gyűlés határozatába foglalt területek egyszer s mindenkorra egyesülnek a Román Királysággal”.

E rendeletet a román kormány minisztertanácsa hivatalos jegyzőkönyvben rögzítette, amelyet Ion Brătianu kormányfő látott el kézjegyével. A törvényhozás ezt változtatás nélkül becikkelyezte: 1918. december 13-án, a román hivatalos közlönyben a 3631. számon jelent meg.

A román parlament ezzel egyidejűleg egy másik törvényt is elfogadott (3632. számú), melynek 1. §-a kimondta: a közigazgatási hivatalok vezetésére Erdélyben és a Partiumban egyedül a Kormányzótanács jogosult. Kivette viszont a tanács hatásköréből a nemzetbiztonságilag fontos területeket, így a külügyi, hadügyi, közlekedésügyi (vasút, posta, távírdák, távbeszélőállomások), az állambiztonsági szervek és az állami

kölcsönök folyósításával foglalkozó hitelintézeteket. Ezek irányítása a központi kormány kezébe ment át. A kisebbségi oktatást továbbra is az egyházi iskolák keretében biztosították. Ez a közjogi állapot 1920. április 4-ig állt fenn.

A magyar Károlyi-kormánytól nem volt idegen a realitásoktól való elrugaszkodás sem. Az Országos Propaganda Bizottság címet viselő kormányhivatal 1918. december 17-én azt jelentette, hogy az 1918. december 1-jei gyulafehérvári román nemzetgyűlés Erdély elcsatolását kimondó határozataival szemben ellenvélemény is létezik. Nevezetesen az akkor Szolnok-Doboka vármegyéhez tartozó (ma Szilágy megyei) Nagyilonda községben sokan a határozatokkal nem értnek egyet. (1910-ben a falu 1167 lakosából 661 román és 445 magyar volt.) A propagandajelentés szerint ennek oka, hogy a községben „főlős számmal vannak olyanok”, akik „közvetlenül ismerik a bojár uralmat, amelyet lényegesen rosszabbnak tartanak a magyar oligarchák elnyomásánál is”. A jelentés szerint a kiküldött „román agitátorok a nép előtt csak Nagyromániáról beszélnek, de a földosztásról hallgatnak. A nép azonban tudja, hogy a magyar kormány földhöz fogja juttatni a magyar parasztot, s így gyakorta felveti a román agitátorok előtt a földkérdést”.¹⁸ Elszigetelt véleményről tanúskodtak e sorok!

Kétségtelen, hogy a gyulafehérvári határozatok egyértelműen ellentmondanak a Jászi Oszkár-féle, a románoknak államszövetséget ajánló, svájci kantonszerű koncepcionális megoldásnak. Az Erdélyi Nemzeti Tanács is kitérte kapuit, és 1918. december 17-én egyesült a konzervatív nemzeti színezetű Székely Nemzeti Tanáccsal, s ettől kezdve Erdélyi Magyar–Székely Nemzeti Tanácsnak is nevezte magát. Az egyik legjelentősebb politikai akciójukra 1918. december 22-én Kolozsváron került sor, amikor nagygyűlés keretében tiltakoztak a december 1-jei gyulafehérvári gyűlés határozatai ellen.

A nemzetközi politika azonban áthúzta a magyar szándékokat, jórészt szertefoszlott minden Kárpát-medencei történeti-területi örökség. A magyar békedelegáció gr. Apponyi Albert vezetésével 1920 januárjában utazott ki Párizsba. A békeszerződés tervezete 14 részből állt, lényegében az 1. világháború alatti titkos szerződésekben kialakított feltételek szellemében, melyeket az 1919 tavaszára kialakult demarkációs vonalak némi módosításával véglegesítették. A szerződés aláírására magyar részről 1920. június 4-én, a versailles-i királyi palotát övező park melléképületének számító Nagy Trianon nevű kastélyban került sor. A békeszerződés ratifikálása Magyarországon 1920. november 13-án, életbeléptetése 1921. július 26-án kezdődött meg az 1921. évi XXXIII. tc. rendelkezéseinek megfelelően.

JEGYZETEK

¹ Zachar József: „Egy ezred évi szenvedés”. *Fejezetek a magyarság hadi történelméből*. Heraldika Kiadó, Budapest, 2003, 363. o.

² Siklós András: *Utolsó kísérletek a Monarchia megmentésére*. In: Magyarország története, 1918–1919. Főszerk.: Ránki György, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 28–34. o.

³ Zachar, i. m.

⁴ Uo. 35–39. o.

⁵ Idézi: Jelentés Máramaros vármegye... (1918. október 21.)

- ⁶ Jelentés Bereg vármegye 1918. november 6-i közgyűléséről. MNL, 1916. X. 836. N. M. (Miniszterelnöki levéltár), 1918. IX. 662.
- ⁷ Jászi Oszkár levele Budapesten 1918. december 5-én keleződött. Lásd MNL, N. M. 1918. IX. 662.
- ⁸ http://dediserver.eu/hosting/ethnodoc/data/H_19181225-1.pdf.
- ⁹ Lásd még Fedinec Csilla: *A Csehszlovákiához került Kárpátalja. (1918–1921.)* http://adatbank.transindex.ro/regio/kisebbssegkutatas/pdf/I_fej_05_Fedinec.pdf
- ¹⁰ Dr. Raffay Sándor ág. evangélikus püspök jelentése (Zólyom, 1918. november 24.). MNL ME. K 40. 1918. VII. 422.
- ¹¹ Eöttevényi Olivér levele (Lugos, 1918. november 6.) MNL, N. M. K 40. 1918. IX. t. 27.
- ¹² Dr. Vincze népbiztos jelentése, 1918. november 4. Távirat. Uo. K 40. 1918. IX. 46.
- ¹³ Jászi Oszkár, a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott miniszter Budapesten, 1918. november 5-én kelezett „nyílt ajánló levele”. MNL, K 40. 1918. IX. 10.
- ¹⁴ Dr. Eöttevényi Olivér 1918. november 8-i jelentése. Uo., N. M. K 40. 82. 1918. IX.
- ¹⁵ T. Moşoiu tábornok plakátja. MNL, M. N. K 40. 1918. IX. 678. (3. csomó)
- ¹⁶ Gyulafehérvár és környéke román katonai tanácsának felhívása (1918. november 18.) Uo.
- ¹⁷ A gyulafehérvári egyesülési határozatok szövegét közli Mikó Imre: *Huszonkét év*. Studium, Budapest, 1941, 265–271. o.
- ¹⁸ Az Országos Propaganda Bizottság 1918. december 17. jelentése. MNL, M. N. K 40. 1918. IX. 1027.